Bernd Jürgen Wendt
1939: A stratégiai ablak

A belpolitikai helyzet romlása 1939-ben

Az országon belül kirajzolódó ellátási válság és kifelé Németország relatív katonai túlsúlyának lehetséges csökkenése miatt Hitler 1939 tavasza és ősze közti megnyilvánulásaiban foglalt el a félelem, hogy gyorsan becsukódhat a *„stratégiai ablak”,* amely kinyílni látszott egy sikeres támadás megindításához. A német vezető elit teljes mértékben tisztában volt az erőltetett, minden ésszerűséget figyelmen kívül hagyó fegyverkezési konjunktúra katasztrofális következményeivel.

A vezetésen belül a háború kirobbantása előtti döntő hetekben és hónapokban kifejezett válsághangulat uralkodott Berlinben. Elvileg még fennállt a választás lehetősége: vagy egy radikális hátraarc – esetleg átmeneti leszereléssel –, vagy előremenekülés az *„elérkezett az idő”* jelszavával az erőszakba.

Hitler 1939. május 23-án, amikor már zajlottak a Lengyelország elleni támadás előkészületei, a hadsereg vezetői előtt kijelentette: *„A 80 milliós tömeg megoldotta az eszmei problémákat. A gazdasági problémákat szintén meg kell oldani. Ehhez a gazdasági feltételek megteremtését egy német sem kerülheti meg. [...] Idegen államokba való betörés vagy idegen tulajdon megtámadása nélkül ez nem lehetséges.”* A németek nemzetpolitikai egyesítése után *„további sikerek [...] nem érhetők el vérontás nélkül.”* Angliáról szólva kifejtette, hogy 1937 óta energikusan folytatott fegyverkezésével továbbra is megoldhatatlan nehézségeket jelent számára: *„Mindig az a cél, hogy Angliát térdre kényszerítsük. Minden fegyver csak addig hordja magában a csatát eldöntő hatását, amíg azzal nem rendelkezik az ellenség. Ez érvényes a gázra, a tengeralattjárókra és a légierőre.”* A német Luftwaffével szemben Anglia 1940-től rendelkezik majd elhárító eszközökkel. 1939. augusztus 14-én jegyezte fel Halder vezérkari főnök Hitler aggodalmait a három fegyveres erőt érintő új brit fegyverkezési programmal kapcsolatban, mely 1940 után a cirkálók és a rombolók, 1941 után pedig a hadihajók terén hoz erősödést. Halder összegzése – *„egészében véve tehát még egy fejlődési stádium, kb. mint nálunk 1934-ben”* – bizonyára túlságosan optimista volt.

Az élettérháború érvei

Az 1939. augusztus 22-i főparancsnoki megbeszélésen hasonló érvek hangzottak el Németország pillanatnyilag még meglévő fegyverkezési túlsúlyáról. Nyilván attól vezérelve, hogy meggyőzze tábornokait a Lengyelország ellen küszöbön álló támadás szükségességéről, Hitler így nyilatkozott Angliáról: *„A flotta jelentős megerősödése*

nem várható 1941 vagy 1942 előtt [...] Anglia légiereje még sebezhető. Két-három év múlva ez megváltozhat."

A gazdasági problémákat is szóba hozta: *„Semmit sem veszíthetünk, csak nyerhetünk. Gazdasági helyzetünk korlátozásaink következtében olyan, hogy már csak néhány évig tudunk kitartani. Göring ezt megerősítheti. Számunkra nincs más hátra, cselekednünk kell."* Egy másik verzió szerint Hitler hozzátette: *„Hiszen Göring kifejtette, a négyéves terv meghiúsult és végünk, ha nem győzünk az eljövendő háborúban."* Itt félreismerhetetlen a taktikai számítás: a diktátor a gazdasági válságot ürügyként használva szállt síkra az azonnali cselekvés mellett.

A gazdasági kényszerűséget a már régen kitűzött *„élettérháború"* melletti érvként használta fel. 1939 nyarának bel- és külpolitikai válságforgatókönyve egyértelmű hatást gyakorolt a birodalom politikai és katonai irányítóira: a régi *„bekerítési"* és *„megszállási trauma"* ismételt előtérbe kerülése révén még inkább háborúpártivá tette őket.

Sokasodtak a válságjelek a pénzügyek, a deviza-külkereskedelem, a mezőgazdaság és a munkaerőpiac területén. A Schacht által 1933-ban elindított költségvetésihiány-csökkentő politika, amelynek célja a fegyverkezés váltókkal történő finanszírozása volt, a harmincas évek végére a teljes foglalkoztatás elérésével és a termelési kapacitások teljes kimerítésével határaihoz érkezett. Ez már önmagában is – mint azt Schacht akkoriban követelte – szükségessé tette volna az átállást a takarékossági politikára, az államháztartás konszolidálására és a birodalom váltóadósságának beváltására. Ehelyett a tiltakozó birodalmi bankelnököt 1939. január elején menesztették, és a birodalmi bankot új elnöke, Walther Funk birodalmi gazdasági miniszter irányítása alatt júliusban gleichschaltolták. Nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyverkezés terheit az alávetendő népekre kívánják áthárítani.

Ha abból indulunk ki, hogy a külkereskedelemnek két fontos feladatot jelöltek ki – a szükséges nyersanyag és élelmiszerimport biztosítása a felfegyverkezés fázisában, illetve egy esetleges blokáddal szemben is biztonságos gazdasági nagytérség fokozatos kiépítése –, akkor az békefeltételek között egyiket sem tudta kielégítően teljesíteni. Az ún. gazdasági nagytérség és az ehhez kapcsolódó kiegészítő térségek létrehozására irányuló elképzelés – amelyeket háború esetén kizárólag a német szükségletek kielégítésére lehet átállítani – azzal fenyegetett, hogy összeomlik, illetve puszta vágyálomnak bizonyul, még mielőtt az első lövés eldördül. Nagy-Németország jelentős függése a külföldtől, különösen az élelmiszer, a takarmány és a tápanyag, továbbá az olaj és a színesfém esetében továbbra is megmaradt. Háború esetén *„blokád-biztos"* lefedettséggel csak az élelmiszer 44,4 és a nyersanyagimport 33%-a rendelkezett a szomszédos európai országokból érkező szállításokkal, Skandináviát, a Szovjetuniót és Olaszországot is beleértve. A *Nagynémet Gazdasági Terület* – hozzászámítva Cseh- és Morvaországot, Szlovákiát és a legyőzött Lengyelországot (új német keleti körzetek és főkormányzóság) – 1939-ben önmaga élelmiszerellátásának csak 87%-át tudta fedezni. Az egész térséget tekintve az élelmiszerek terén csak a Szovjetunió, Skandinávia, Délkelet-Európa, a Baltikum, Hollandia és Belgium bevonásával értek el 96%-os önellátó szintet, azzal a feltétellel, hogy a háborús hatásoktól mentes államokban a német kívánságoknak megfelelően, normális keretek között tovább folyt a termelés.

1939-ben az ásványolaj mintegy 50%-a külföldről származott. Németország gyakorlatilag minden nagyobb szintetikus és természetes gumikészlet nélkül kezdte meg a háborút. A textilnyersanyagoknál csak 43%-os volt a német önellátás foka. Emellett Nagy-Németországnak háború esetén nem csak saját háborús felkészültségét és ellátását kellett biztosítania, hanem az európai *„gazdasági nagytérségen”* belüli szövetséges partnereiéit is. Az önellátás viszonylagos magas foka a *„gazdasági nagytérségben”* csak a szén, vasérc és hulladékfém, néhány könnyűfém és az ásványolaj esetében állt fenn. Ezzel szemben nagyon kedvezőtlen volt a helyzet a színesfémek többsége (ólom, réz, alumínium, cink, nikkel, ón), kaucsuk, pamut és gyapjú esetében. Így jutott a Wehrmacht Főparancsnoksága *(Oberkommando der Wehrmacht – OKW)* arra a következtetésre, hogy egy blokáddal szembeni biztonságot még a legnagyobb erőfeszítések és a legkedvezőbb feltételek mellett is – azaz Skandináviának a háborúban való zavartalan szállítási hajlandósága esetén is – csak korlátozott mértékben lehet elérni.

Mindenesetre az összes hadigazdasági elképzelés azon alapult, hogy biztosítottak a baráti és súrlódásmentes kapcsolatok a Szovjetunióval. A Wehrmacht vezetése, a Hadigazdasági Parancsnokság, továbbá a Külügyi Hivatal – az ipari körök lelkes támogatásával – világosan kifejezésre juttatták a külpolitika számára, hogy a Moszkvával még időben megkötendő politikai és gazdasági megállapodás – az 1922. évi hagyományos Rapalló-politika reaktiválása – a nyugati hatalmak és Lengyelország elleni sikeres háború feltételét alkotja. Hiszen csak a Szovjetunió tudta garantálni a fegyverkezés szempontjából fontos nyersanyagok megközelítően elégséges szállítását, többek között a Távol-Keletre irányuló kereskedelem tranzit-országaként a nyugati angol blokád esetén. Hitlernek tehát egyelőre le kellett mondania *„élettérháborújáról”,* legalábbis addig, amíg nyugaton le volt kötve. 1938–1939-ben tehát a megvalósítani szándékozott európai nagytér-gazdaság még elsődlegesnek szánt célja, a katonai konfliktus esetére sem volt bevetésre kész. Bár a kereskedelempolitikai eszközökkel végrehajtott Délkelet–Európa-politika politikailag részben eredményesen alakult, gazdaságilag azonban nyilvánvaló sikertelenség övezte.

1939 nyarán úgy tűnt, a *„villámgyors”* támadás és a rövid rablóháború jelenthet kiutat az ellátási dilemmából. Ezáltal legalább lehetségesnek tűnt, hogy Lengyelországot a hadigazdasági kizsákmányolás tárgyaként alávessék és erősítsék a hatalompolitikai nyomást az ún. európai kiegészítő térségekre, Skandináviára, Északkelet- és Délkelet-Európára. A külgazdasági kényszerhelyzet a vezetés számára, hogy jogosult a háború kockázatát vállaló politika folytatásához, amely a hadigazdasági és fegyverkezési előkészületek állapotát és a bőségesen rendelkezésre álló gazdasági adatokat tárgyilagosan szemlélve csak vabank-játék lehetett.

1939-ben a németországi belső válság, az európai konfliktushelyzet kiéleződése és a nemzetközi fegyverkezési verseny felgyorsulásának együttes hatása Berlinben jelentősen felerősítette az erőszakos agresszióba való *„előremenekülés”* készségét, és mérsékelte a háborúval szembeni ellenállást. Azzal az érvvel, hogy a belső és külső feszültségek drámai kiéleződése nem hagy számára más lehetőséget, mint az erőszak útját, Hitler – egyfajta fatalista eltökéltséggel – végül is maga mögé tudta állítani a katonákat, politikusokat, diplomatákat, gazdasági vezetőket és végül az egész népet.

A régi vezető elitek kétségeit és gátlásait is elfojtotta a remény, hogy a célok és az érdekek messzemenő azonossága következtében a jövőben eszmeileg és anyagilag is részesedhetnek a Führer világhatalmi ambícióiban gyökerező rablóháború gyümölcseiből. Végeredményben ők is magukévá tették Hitler nézetét, hogy a belső és külső nehézségek nyilvánvaló halmozódása fényében nincs más kiút, mint a háború. Bizonyára nem voltak jelentéktelenek a nyugati hatalmak megbékéltetési politikája által táplált remények sem, hogy a Führernek most is sikerül lokalizálnia a Lengyelország elleni *„büntetőakciót”* – így hangzott 1939. szeptember 1-én a hivatalos formula –, és elkerülendő a nagy háború. Mindez 1914-hez hasonló illúzió volt, amikor a birodalmi vezetés szintén Anglia semlegességével számolt. A nemzetközi hatalmi rendszerben 1939 tavaszától lezajlott drámai változások – válaszul a német kihívásokra – jelentősen beszűkítették Berlin külső cselekvési terét.

Csehszlovákia szétzúzása (1939. március 16.)

1938–1939 téli hónapjaiban Csehszlovákia belső felbomlasztása tervszerűen zajlott és – a Jozef Tišo szlovák miniszterelnök által irányított szlovák szeparatizmus támogatásával – gyors lépésekkel haladt előre. 1939. március 14-én Szlovákia deklarálta függetlenségét, másnap Prága német csapatok szállták meg Prágát, és március 16-án a Hradzsinban, a régi prágai várban Hitler kikiáltotta Csehország és Morvaország Protektorátusát. Birodalmi protektorrá az egy évvel korábban felmentett Konstantin von Neurath egykori külügyminisztert nevezték ki. Kiteljesedett a *„nagynémet gazdasági térség”,* továbbá Lengyelország déli szárnya katonailag kiszolgáltatottá vált a német beavatkozással szemben. A cseh hadsereg készletei 20 hadosztály teljes felszereléséhez voltak elegendők. Ehhez társultak hadieszközök 77 millió birodalmi márka összértékben, magasan fejlett és kiterjedt hadiipari kapacitások (Skoda Művek Pilsenben/Prágában, Csehszlovák Fegyverművek Rt. Brünnben), kiterjedt arany- és devizatartalékok, réz-, nikkel-, ólom-, alumínium-, cink- és ónkészletek, továbbá Szlovákia, mint német csatlósállam vas- és rézérc, nemesfém, mangán, földgáz, élelmiszer és tápanyagok továbbá élőállat készletei. Végül közlekedés–földrajzilag és a cseh banki és befektetési tőke kézbe kaparintásával megnyílt a dunai és a Balkán térségébe való bejutás lehetősége.

Gazdasági megállapodás Magyarországgal és Romániával (1939. március)

Szintén márciusban, rövid időbeli eltéréssel két fontos és iránymutató gazdasági szerződést kötöttek: március 2-án a német–magyar és március 23-án a német–román megállapodást, az ún. *Wohlthat-szerződést,* amelyet a *„négyéves terv”* göringi stábjában dolgozó és a tárgyalásokat vezető minisztériumi igazgatóról, Helmut Wohlthatról neveztek el. A három esemény belső összefüggése félreismerhetetlen: azt a célt tűzték ki, hogy immár nem csak a Nagynémet Gazdasági Térséget építsék ki erőltetett menetben, hanem egyidejűleg megtörténjen az átmenetet a bilaterális

külkereskedelemből a délkelet-európai ellenőrzött, munkamegosztáson alapuló nagytér- és kiegészítő gazdaságba.

Mindkét gazdasági megállapodás a szokásos kereskedelmi szerződések keretein túlmenően előirányozta a Délkelet két népgazdaságának organikus és strukturális betagozódását a kontinentális és Németország által uralt nagytér-gazdaságba, a mezőgazdasági művelés és termelés német szükségletekhez igazított tervezésével és irányításával. Persze az elképzelés sikere mégis csak ahhoz kötődött, hogy Nagy-Németország nem maradjon túlságosan hosszú ideig hátralékban az ellentételezésként nyújtott szállítással, leépítse magas clearing-adósságát (1939-ben fél milliárd birodalmi márka!) és Romániában kikapcsolja a kőolajtermelésre gyakorolt erős amerikai, brit–holland és francia–belga tőkebefolyásokat (ez csak a háborúban sikerült elkobzás révén).

Nagy-Britannia reakciója

Bár a kormányok Londonban (Chamberlain birminghami beszédében 1939. március 17-én, két napos késéssel), Párizsban, Washingtonban és Moszkvában élesen tiltakoztak a Hitler által aláírt *„müncheni szerződés”* tényleges megsértése, valamint a csehszlovák állam felszámolása miatt és megtagadták a német lépés jogi elismerését, amelyet már nem lehetett revíziós és népi alapon magyarázni. Konkrét ellenintézkedések azonban egyelőre nem születtek. Chamberlain megbékéltetési politikája súlyos csapást szenvedett, s a miniszterelnök elveszítette a lakosság széles körű egyetértését. Mindazonáltal a Németországgal szembeni radikális hátraarcról és a megbékéltetési politika feladásáról 1939. március 15-én még nem lehetett szó. A Berlinnel való megegyezés kapui nyitva maradtak, persze brit feltételekkel. Ezen az sem változtatott, hogy 1939. március 22-én a Memel-vidéket is Németországhoz csatolták.

Csehszlovákia felszámolásával egy időben már zajlottak az előkészületek a német hódítási politika következő fázisához. Ez a Lengyelországgal való viszony végleges *„rendezését”* irányozta elő, és ismét az Angliával ápolt, továbbra is tisztázatlan kapcsolatok árnyékában állt. Semmi sem jelzi nyilvánvalóbban az akkori német dilemmát, mint Weizsäcker megjegyzése 1938. december közepén: Hitler és Ribbentrop a háború irányába mozdultak el, *„csak abban tétováztak, hogy ez rögtön Anglia ellen történjen, eközben még megtartva Lengyelország függetlenségét, vagy először Keleten vezessen a lengyel és az ukrán kérdés likvidálásához.”*

Lengyelország

Október vége–március vége között Hitler és külügyminisztere azon fáradoztak, hogy felmérjék Lengyelország gazdasági erőforrásairól, s a lengyel államot az antikomintern paktumba való belépéssel csatlósként vonják be a szovjetellenes frontba, ezáltal egyengessék a keleti irányú felvonuláshoz szükséges terepet, és egyidejűleg a keleti határon biztosítsák hátukat a nyugati hatalmak elleni *„előretolt”* háború esetére.

Danzig visszatérését követelték a Német Birodalomba, területen kívüli közúti és vasúti kapcsolatot Kelet-Poroszországgal, továbbá szoros partnerséget a Szovjetunió ellen.

Cserébe Hitler felajánlotta a lengyel korridor elismerését és a lengyel érdekek garantálását Ukrajnában. Beck lengyel külügyminiszter már 1939. március elején végérvényesen tudtul adta, hogy kormánya határozottan elutasítja a csatlósi helyzetet a Harmadik Birodalom keletre irányuló élettérháborújában, és elszánta magát a Moszkva és Berlin közötti függetlenségi politikára. Ezzel Lengyelország német szempontból véglegesen a potenciális ellenfelek táborába került.

A német külpolitika európai játékterét azonban – amitől németek már 1937 óta tartottak –ezekben a hetekben ismét a kulcshatalom, Nagy-Britannia szűkítette döntő mértékben. London először arra törekedett, hogy a Szovjetuniót a kelet-közép-európai államokkal együtt a nyugati hatalmakkal közös védelmi szövetségbe vonja, ám ez március utolsó harmadában Varsó és Bukarest ellenállásán meghiúsult, mivel háború esetén mindkét ország a szovjet csapatok bevonulásától tartott. A brit kormány 1939. március 31-én már arra vállalkozott, hogy Franciaországgal együtt nyilvánosan garantálja a lengyel függetlenséget – bár nem a területi integritását. Április 6-án az egyoldalú garanciát Varsó kérésére kétoldalú brit–lengyel segélynyújtási ígéretté alakították át. Április 13-án következtek – válaszként Albánia április 7-i olasz lerohanására – a brit–francia garancianyilatkozatok Románia és Görögország számára, május 12-én illetve 23-án segélynyújtási nyilatkozatok és Törökország részére földközi-tengeri konfliktus esetére.

Brit garancia-nyilatkozatok Lengyelország, Románia és Görögország javára 1939. március–áprilisban

Ezzel a britek az 1925. évi locarnói szerződés óta először egyeztek bele széleskörű kötöttségbe a kontinensen, amely miatt gyorsan kontinentális háborúba bonyolódhattak. Ismét energikusan érvényesítették közép-európai beleszólási jogukat, eközben azonban elmulasztották, hogy konkrét operatív terveket dolgozzanak ki Lengyelország katonai megsegítésére német támadás esetén, vagy fegyveres segítséget indítsanak el. Ez Lengyelország 1939. szeptember 1-jei német lerohanása után keserűen megbosszulta magát a lengyelek esetében, akik most már segítség nélkül és elszigetelten álltak szemben a német csapatokkal. Így egyfajta *„fedezetlen váltóról”* lehet beszélni, amelyet Chamberlain bocsátott ki 1939. március 31-i garancianyilatkozatával.

Az Egyesült Államok

Az 1938. novemberi brit–amerikai kereskedelmi szerződés megkötése után megszaporodtak a figyelmeztetések, hogy Roosevelt egy német–brit konfliktus és Nagy-Britannia létének fenyegetése esetén nem marad tétlen és intenzíven fáradozni fog az Egyesült Államok politikai és katonai izolacionizmusának (gazdasági soha nem

létezett!) gyors leépítésén. Újságírói körökben és a Külügyi Hivatalban már joggal emlegették Németország amerikai *„kereskedelempolitikai bekerítését”,* azzal a céllal, hogy a nemzetiszocialista Németországot politikai engedményekre kényszerítsék. Az Egyesült Államok láthatóan elbizonytalanodott a németek dél-amerikai – azaz *„saját nyugati féltekéjén”* észlelt – ideológiai és kereskedelmi aktivitását látva, majd az 1938. november 9–10-i zsidóellenes pogrom miatt demonstratívan visszarendelte berlini követét.

Növekvő brit fegyverkezés

A Chamberlain-kormány ezekben a tavaszi hetekben Washingtonnal és Ottawával egyetértésben általános hadkötelezettség bevezetésével (békeidőben először!) sürgette a katonai költségvetés jelentős bővítését 1939–1940-re, a szárazföldi hadseregnek a kontinensen expedíciós hadtestként, Franciaország oldalán történő bevetése esetére szolgáló megerősítését, a területvédelmi hadseregnek a haza védelme céljából 13-ról 26 hadosztályra való növelését és a Royal Air Force gyors kiépítését. Tették ezt a britek annak tudatában, hogy Németország akkoriban sem a szigetbirodalom biztonságát valóban fenyegető flottával, sem nagy hatósugarú légierővel nem rendelkezett.

Hitler propagandaminisztere segítségével ezeket a brit akciókat, különösen a lengyeleknek nyújtott garanciákat rendkívül hatásosan Németország *„bekerítésének”* tüntette fel, a tempó felgyorsítására kényszerült, ha nem akarta elszalasztani a nemzetközileg kedvező pillanatot a katonai támadáshoz. Az OKW az operatív terveket a Maginot-vonal meghódítására irányozta, azt feltételezve, hogy ezzel Franciaországot katonailag leverik. A Wehrmacht vezetése 1940 nyaráig átengedte magát az illúziónak, hogy a briteket beavatkozásra késztetik az angol–francia összeköttetési vonalak elleni tengeri háborúval az Északi-tengeren és az Atlanti-óceánon, illetve offenzív légi-háborúval és a szemközti part katonai megszállásával.

Német előkészületek Lengyelország megtámadására

Beck lengyel külügyminiszter kétségkívül attól a félelemtől vezérelve, hogy állama Németország csatlósaként hamarosan ugyanarra a sorsra jut, mint Ausztria és Csehszlovákia, továbbá túlértékelve a lengyelek Berlin és Moszkva közötti mozgásszabadságot – 1939. március 26-án véglege elutasította a jövőbeli együttműködésre vonatkozó német javaslatokat. Hitler ezért április 3-án megparancsolta az OKW-nak, hogy a Lengyelország megtámadását tartalmazó Fehér-tervet *(Fall Weiß)* úgy dolgozzák át, hogy „a végrehajtás 1939. szeptember 1-jétől kezdve bármikor lehetséges legyen”. Az április 11-i Führer-utasítás háború esetén Lengyelország elszigetelését és a háború lokalizálását irányozta elő, méghozzá azáltal, hogy *„a háborút meglepő és erős csapásokkal kell megnyitni és gyors sikerre vezetni.”*

A meglepő támadáskezdést azért kellett előkészíteni és kitűzni, hogy a nyugati hatalmakat és a Szovjetuniót távol tartsák a német–lengyel konfliktusból.

Hitler számára már rég nem Danzig jelentette a központi problémát. Sokkal inkább *„az élettér keleti kiterjesztéséről és az élelem biztosításáról, továbbá a baltikumi probléma megoldásáról”* volt szó – azaz az *„élettérprobléma”* kezelésének első lépcsőfokáról. A Lengyelország ellen kilátásba helyezett háborúnak már nem csak egy bizonytalansági faktort kellett kikapcsolnia a hátországban, hanem egyidejűleg javítania kellett a nyugati háború anyagi feltételeit a lengyel gazdaság kizsákmányolásával. A Szovjetunió elleni felvonulási bázis eredeti funkcióját Hitler 1939 tavaszán – ahogy Sztálin is – időlegesen szem elől tévesztette. Hitler az Angliával és Franciaországgal szembeni *„villámszerű”* sikerben szemmel láthatólag nem volt bizonyos, hanem hosszú, kimerítő, *„életre-halálra”* folyó háborúval számolt.

Ma már véglegesen a legendák körébe lehet sorolni azt az elterjedt tézist, hogy a Harmadik Birodalom vezetése valamiféle villámháborús stratégiát fejlesztett ki széles körű világhatalmi tervei megvalósítására és azt 1941-ig sikerrel ültette át a gyakorlatba. Az egyetlen háború, amelyet bizonyíthatóan *„villámháborúként”* terveztek és alapoztak meg, a Szovjetunió 1941. évi megtámadása volt, amely azonban néhány hónappal később a szovjet csapatok elkeseredett ellenállása és *„tél tábornok”* miatt kudarcba fulladt.

Ellentmondások Hitler háborús tervezeteiben

A nemzetközi helyzet változása és mindenekelőtt a britek makacs ellenállása miatt – hogy harc nélkül vonuljanak vissza a kontinensről és azt hagyják a németekre –, a diktátor már az első lövés előtt gyógyíthatatlan ellentmondásokba és reménytelen helyzetekbe bonyolódott. Ahogy közeledett a háború, sok minden inkább tehetetlen reakció és rögtönzés, mintsem hosszú távú kalkuláció volt: az eredeti stratégiai *„kívánságdoktrína”* – az ellenfelek egymás utáni elszigetelt kikapcsolása – illúzióját a többfrontos háború mind konkrétabb kilátásai váltották fel. Éppen az 1914. évi konstelláció rajzolódott ki, amelyet Hitler mindig el akart kerülni: a *„kívánságpartner”* Nagy-Britannia az ellenséges táborba pártolt át. Az 1939 márciusához hasonló, vértelen győzelmekkel a jövőben már nem lehetett számolni. A diktátor utolsó szalmaszálként abba a reménybe kapaszkodott, hogy a Lengyelország függetlenségére adott brit garancianyilatkozat csak demonstratív gesztus, amelyet nem követ tényleges katonai beavatkozás a kontinensen.

Hitler már 1939 tavaszán külpolitikai csődtömeg előtt állt. A német–brit flottaegyezmény és a német–lengyel megnemtámadási szerződés egyoldalú felmondása, továbbá 1939. április 28-án a Reichstagban hangos tetszésnyilvánítások közepette elhangzott figyelmeztetések Amerika címére, hogy ne avatkozzon be az európai ügyekbe, nem volt más, mint üres, harcias fenyegetés és dacreakció, amelyek aligha lehetett alkalmas arra, hogy másokban félelmet ébresszenek.

Törekvések a „Berlin–Róma–Tokió tengely” aktiválására 1939 nyarán

A következő hónapokban már csupán arra törekedtek, hogy olyan nemzetközi hatalmi konstellációt kényszerítsenek ki, amely vagy visszatartaná Angliát és Franciaországot a lengyeleknek nyújtandó segélyakciótól, vagy háború esetén mindkét hatalmat arra kényszerítené, hogy erőiket felaprózzák és egyidejűleg több fronton – a kontinensen, a Földközi-tengeren és a Távol-Keleten – vessék be. Ez még egyszer a *„zseniális világpolitikus”,* Ribbentrop órája volt. A birodalmi külügyminiszter, aki a britekre neheztelve hagyta el 1937. december végén londoni nagyköveti posztját, igazolva érezhette önmagát: Führerének britpárti illúziói szertefoszlottak.

Ribbentrop elképzelése az volt, hogy a *„Berlin–Róma–Tokió világpolitikai háromszöget”* – a Szovjetunióval vagy nélküle – további antikomintern-partnerek, mint Magyarország (belépés 1939. február 24.) és Spanyolország (belépés 1939. március 27.) bevonásával kölcsönös segítségnyújtási kötelezettségen alapuló szilárd katonai szövetséggé építse ki. Ezzel Anglia és Franciaország elszigetelődne, vagy arra kényszerülne, hogy korlátozott katonai erőit egyidejűleg három neuralgikus biztonsági zónában – Atlanti-óceán–kontinens, Földközi-tenger–Közel-Kelet, továbbá Távol-Kelet – vonultassa fel. Az Egyesült Államok flottájának egy részét a Csendes-óceánon Japán kötné le, így Amerika aligha gondolhatna az angolszász testvérnek nyújtandó masszív segítségre. A Szovjetunió figyelmét minden eddiginél intenzívebben Európáról – Japánnal szemben – a mandzsúriai és a kínai határra kell irányítani és akkor nem fogja érdekelni, hogy európai határait Németország veszélyezteti. Lengyelország ezáltal elszigetelt és könnyű prédává válna.

Ebben az első pillantásra meggyőző számításban azonban hibák rejlettek. Japán nem hajolt meg azon német kívánság előtt, hogy háttérbe szorítva kínai hódítási céljait, imperialista politikájának brit- és Amerika-ellenes élt adjon Dél- és Délkelet-Ázsiában. Tokió elutasította, hogy belesodródjon egy olyan, Berlin által kirobbantott európai háborúba, amelyben semmilyen formában nem érdekelt. Olaszország részéről pedig Mussolini és külügyminisztere, Ciano többször kijelentették – utoljára augusztus 25-én, a Lengyelország elleni támadás először kitűzött időpontja előtt egy nappal –, hogy országuk csak 1942–1943-ban lesz felkészülve a háborúra. Az 1939. május 22-én a birodalmi kancelláriában aláírt acélpaktum csupán a *„hajlíthatatlan tengelybarátság”* propagandademonstrációja maradt, amelyre persze már régen rárakódott a német külön-utakkal és befejezett tényekkel szembeni mély bizalmatlanság fagyos zúzmarája.

A Hitler–Sztálin-paktum

Amikor júliusban végleg kiderült, hogy Tokióval a katonai szövetség nem valósítható meg, a berlini diplomácia, ha kissé tétovázva is, átváltott a *„második lehetőségre”,* s Moszkvához kezdett közeledni. Az új háború egyre fenyegetőbb árnyékában a Szovjetunió 1939 márciusától a minden oldalról körülrajongott szövetséges szerepébe lépett elő. A nyugati hatalmaknak eleinte feltétlenül nagyobb esélyük volt azon törekvéseik megvalósítására, hogy a Lengyelországnak és Romániának nyújtott

garancia-nyilatkozatokba ilyen vagy olyan formában a szovjeteket is bevonják, és őket is kötelezzék a közép- és kelet-európai államrend megvédésére Németországgal szemben.

Mindez annak ellenére történt, hogy a Szovjetuniót még egy fél évvel korábban kiszorították a müncheni konferenciaasztal mellől és ezáltal újabb tápot adtak a Kreml-vezetés intervenciós évekre visszanyúló mély bizalmatlanságának a kapitalista országokkal szemben. Hitler, ha hihetünk von Weizsäcker államtitkárnak, egy ideig arra gondolt, hogy a nyugati hatalmak Sztálinnal kötött egyezsége esetén Lengyelország megtámadását az utolsó pillanatban egyenlőre elodázza, és 1939 szeptemberére Nürnbergbe összehívja a „béke pártkongresszusát".

Végül a diktátornak ismét mások siettek segítségére: Chamberlain és Daladier nem tudtak felülkerekedni bizalmatlanságukon a *„félig ázsiai Oroszországgal"* (Chamberlain kifejezése) szemben, és attól különösképp vonakodtak, hogy konfliktus esetén Közép-Kelet-Európát a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig a balti népek, a lengyelek és a románok feje fölött a támadó Németország elleni átvonulás jogáért szovjet prédául engedjék át. Különösen a varsói kormány védekezett vehemensen a legvégsőkig az ellen, hogy konfliktus esetén szovjet csapatokat engedjen országába, vagy a szovjet repülőknek átrepülési jogot adjon, hogy azok teljesíteni tudják Németország elleni szövetségi kötelezettségüket. A lengyelek abszolút reálisan látták annak veszélyét, hogy a szovjetek ezt a lengyelek által az 1921-es rigai békében annektált mintegy 200 km széles fehérorosz és ukrán sáv visszaszerzésére használnák fel. A nyugati hatalmakkal együtt az utolsó pillanatig attól is tartottak, hogy Hitlert a Nyugatról és Keletről történő *„bekerítéssel"* a Moszkvával kötendő átfogó szövetségi rendszer segítségével éppenséggel az *„előre menekülés"* kétségbeesett lépésére késztetik. Így máig is vitatott, hogy főleg a londoni kormány mennyire folytatott valóban komoly tárgyalásokat a Kremllel, vagy végeredményben nem nyomásgyakorlásként kezelték-e azokat a nemzetiszocialista Németországgal történő megegyezés kikényszerítésére.

A brit és francia missziók moszkvai tárgyalásainak meghiúsulásával Berlinnél volt a labda. A Kremlből érkező egyértelmű jelzéseket a német vezetés hosszas tétovázás után csak augusztus elején értette meg. E jelzések közé tartozott Sztálin híres beszéde 1938. március 10-én az SZKP XVIII. pártkongresszusán, amely szerint nem hagyja, hogy országát konfliktusokba vonják be olyan *„háborús uszítók, akik ahhoz szoktak hozzá, hogy másokkal kapartassák ki maguknak a gesztenyét".* Ugyancsak jelzésértékű volt a nyugati orientáció és a kollektív biztonság elkötelezett szószólójának, a zsidó Litvinovnak leváltása május 3-án, és Molotov külügyminiszteri kinevezése.

Ez volt a pillanat, amikor a) a kapcsolat végleg lehűlt Tokióval, b) sokasodtak a híresztelések a július 24-i politikai szerződés feltehetően közvetlenül küszöbön álló, szilárd katonai szövetséggel történő kiegészítéséről a nyugati hatalmak és a szovjetek között, miután megérkeztek a nyugati katonai missziók Moszkvába, és mindenek előtt c) amikor egyre gyorsabban közeledett Lengyelország megtámadásának időpontja, és ezáltal d) nem csak a szovjetek jóindulatú semlegessége a lengyel keleti határon, de a hatalmas orosz nyersanyag-potenciál segítségével történő súrlódásmentes ellátás, továbbá a Távol-Keletről érkező átmenő forgalom nyitva tartása az eredményes háború hadigazdasági feltételévé vált.

Az 1939. augusztus 19-én Moszkvával megkötött kereskedelmi és hitel-megállapodásnak – valamint az 1940. február 11-én és 1941. január 10-én aláírt két további gazdasági megállapodásnak – az volt a funkciója, hogy a német *„hadigazdaságnak”* a Szovjetunió 1941. június 22-i megtámadásáig a háborúhoz nyersanyagokat (foszfátot, azbesztet, krómot, mangánércet, ásványolajat és nyers gyapotot) juttasson cserébe az ipari javak, hadieszközök és a modern hadieszközökhöz szükséges kékmásolatok német szállításáért. Egyidejűleg Németország nyitott maradt a Távol-Kelet felé a kínai szójaszállítmányok számára, így egy esetleges brit blokád– az első világháborúval ellentétben – 1941-ig folyamatosan kijátszhatónak tűnt.

Ribbentrop 1939. augusztus 23-án végre elérte igazi célját: Moszkvában aláírta a Hitler-Sztálin paktumot és a titkos kiegészítő jegyzőkönyvet Lengyelország *„negyedik felosztásáról”* és a kétoldali érdekszférák felosztásáról a Keleti- és a Fekete-tenger között (Finnország, a balti államok és Besszarábia a szovjet befolyási zónába került). E titkos kiegészítő megállapodást szeptember 28-án határ- és barátsági szerződéssel egészítették ki.

A tíz évre kötött német–szovjet megnemtámadási szerződés Hitler számára csupán a Sztálinnal kötött határidős egyezmény és egyfajta szükségmegoldás volt abból a kényszerből kiindulva, hogy immár eredeti akaratával szemben *„fordított frontállással”* a nyugat ellen kell harcolnia. A szerződésnek egyszerre több funkciót kellett betöltenie: a Szovjetunió semlegesítését Lengyelország megtámadásakor, Lengyelország keletről történő stratégiai lekötése és elszigetelését, a nyugati hatalmak elijesztését az intervenciótól a német–lengyel konfliktusban, nyugati fegyveres összeütközés esetén Keleten szabad hátország biztosítását, valamint befelé a Wehrmacht vezetésében még meglévő ellenállás legyűrését.

Utolsó ajánlatok Angliának 1939. augusztus végén

Hitler Anglia iránt érzett felemás gyűlölet-szeretetével szíve legmélyén minden figyelmeztetés ellenére a végsőkig bízott a Londonnal kötendő egyezségben, természetesen azzal a feltétellel, hogy szabad kezet kap a kontinensen. Ribbentrop helyeslésével gorombán elutasította Weizsäcker és Göring minden kísérletét, hogy Wohlthat minisztériumi igazgató Londonba küldésével (1939. július 17–20.), vagy Birger Dahlerus svéd iparos közvetítésével a britekkel az utolsó pillanatban megegyezzen. De a németek prágai bevonulása után Chamberlain számára is rendkívül beszűkült a németekkel kötendő kompromisszumos megállapodás belpolitikai játéktere.

Augusztus utolsó hetének német lépései – Hitler augusztus 25-i *„nagylelkű ajánlata”* a Brit Birodalom fennmaradásának garantálására és a *„fegyverzetek ésszerű korlátozására”,* az eredetileg augusztus 26-ára kitűzött támadási időpont elhalasztása, továbbá a Lengyelország számára az előző év őszén tett *„nagylelkű ajánlat”* szóbeli megismétlése a berlini brit nagyköveten, Neville Hendersonon keresztül augusztus 30-ról 31-ére virradó éjjel – már csak taktikai jelentőségűek voltak. A cél kettős volt: kifelé a nyugati hatalmakat az utolsó pillanatban távol tartani a háborútól, Lengyelországot

elszigetelni és befelé saját népét meggyőzni a vezetés látszólagos türelméről és propagandisztikusan ráhangolni a második *„áldozatvállalásra”* egy generáción belül.

Az 1914. júliusi válsághoz hasonlóan 1939. augusztus végén ismét felépítették az *„agresszor”* képét a lakosság mozgósítása és a brit semlegesség érdekében: akkoriban ez a cári birodalom volt, most Lengyelország. A 25 évvel korábbiakhoz hasonlóan a küszöbön álló háborút az ellenfelek által kívülről a németekre erőltetett harcként állították be a nemzeti lét megvédése és a birodalom nemzetközi *„bekerítésének”* feltörése érdekében. 1939. május közepétől a lengyelországi kisebbségi feszültségek propagandisztikus felkorbácsolása a sajtóban és a konfliktusok felfűtése Danzigban és környékén – az egy évvel korábbi Szudéta-válsághoz hasonlóan – is csak azt a célt szolgálta, hogy a keleti szomszédnak, mint agresszornak átjátsszák a *„Fekete Pétert”* és saját népüket ráhangolják a kormány háborús politikájára.

1939. szeptember 1-jén Németország reggel 4 óra 45 perckor hadüzenet nélküli támadást indított Lengyelország ellen. Amikor Berlin elutasította a nyugati hatalmak ultimatív követeléseit az ellenségeskedések azonnali beszüntetésére és a csapatok visszavonására a határok mögé, nyilvánvalóvá vált, hogy a német–lengyel konfliktus a brit és a francia kormány 1939. szeptember 3-i hadüzenetével európai háborúvá szélesedik. Mennyire megkövülten ülhetett Hitler a néhány hónappal korábban elkészült új birodalmi kancelláriában lévő íróasztalánál 1939. szeptember 3-án, vasárnap reggel, amikor röviddel kilenc óra után a főtolmács Paul Schmidt fordításában értesült a brit ultimátum 11 órai határidejéről. Kis idő után haragos tekintettel fordult az ablaknál álló Ribbentrophoz és megkérdezte: *„Most mit tegyünk?”* Ribbentrop tehetetlenül, csendes hangon csak azt felelte: *„Feltételezem, hogy a franciák a következő órában ugyanilyen tartalmú ultimátumot fognak átnyújtani.”*

(In: Wendt, Bernd Jürgen: *Deutschland 1933–1945. Das „Dritte Reich”. Handbuch zur Geschichte.* Fackelträger-Verlag, 1995, Hannover. 61–80. Fordította: Fiziker Róbert.
Első közlés: *A Hitler-rejtély.* Rubicon tematikus könyvek. Rubicon Kiadó, 2006, Budapest. 16–22.)